

บทปริทัศน์บทความเรื่อง การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพในการวิจัยปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วม: ประสบการณ์ภาคสนาม

จีวีวรรณ ประจบเหมาะ

บทนำ

ในการพิจารณาและให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับบทความเรื่อง “การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพในการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม: ประสบการณ์ภาคสนาม” ของ ผศ. ดร. ปราณีย์ โพธิสุข นี้ ผู้ปริทัศน์ได้อาศัยความรู้และประสบการณ์ในการวิจัยเชิงคุณภาพในเรื่องต่างๆ ซึ่งไม่ใคร่เกี่ยวกับการศึกษา ก็อาจจะทำให้การให้ข้อคิดเห็นอ่อนด้อยไปบ้างเพราะไม่ชำนาญการวิจัยทางการศึกษา และในการปริทัศน์ผู้เขียนจะพิจารณาประเด็นต่างๆดังต่อไปนี้

1. ประเด็นที่น่าสนใจและเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยเชิงคุณภาพ
2. ลักษณะการนำเสนอบทความ

ประเด็นที่น่าสนใจและเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยเชิงคุณภาพ

ผู้เขียนบทความนี้มีความประสงค์จะนำเสนอ “กระบวนการและเหตุการณ์ต่างๆ ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในส่วนของชุมชนนาโคบน” ให้เป็นตัวอย่างของการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพโดยได้แบ่งสาระออกเป็น 2 ส่วน คือ ในส่วนแรกเป็นเรื่องการวิเคราะห์ข้อมูลขั้นต้นซึ่งเริ่มการวิเคราะห์จากง่ายไปสู่การวิเคราะห์ที่ซับซ้อน และในส่วนที่สองเป็นการนำเสนอข้อมูลโดยอาศัยการเรียบเรียงแบบกราฟิก (graphic organizer) ตามแนวทางของ Mathew B. Miles และ A. Michael Huberman (1994: 50-142)

ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นว่าในการวิเคราะห์ข้อมูลขั้นต้นเป็นสิ่งจำเป็นในกระบวนการวิจัยเพราะจะช่วยให้นักวิจัยได้มีโอกาสพิจารณาบทวนข้อมูลที่ได้มาว่าครบถ้วนและชัดเจนหรือไม่ พร้อมทั้งสามารถคิดยุทธวิธีที่จะแสวงหาข้อมูลเพิ่มเติมให้ครบถ้วนชัดเจนตามความต้องการและจำเป็นที่ได้ตั้งไว้และได้ยกตัวอย่างการวิเคราะห์ข้อมูลขั้นต้นจากงานวิจัยของผู้เขียนเอง คือโครงการวิจัยพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นชุมชนนาโคบนซึ่งเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และได้เสนอแนะว่าการวิเคราะห์ขั้นต้นนั้นเริ่มตั้งแต่การสรุปสาระสำคัญของข้อมูลที่เก็บมาได้ในลักษณะ “ใบสรุปสำคัญการเข้าสนาม” ซึ่งประมวลข้อมูลขั้นต้นตามประเด็นคำถามหรือเป้าหมายในการ

เข้าสนามซึ่งผู้เขียนได้ทำตัวอย่างให้ดูประกอบคำอธิบาย หลังจากนั้นได้แนะนำให้ทำรหัสหรือการให้ชื่อ (labels) กับข้อมูลที่ได้จำแนกไว้ “ออกเป็นส่วน ๆ อย่างมีความหมาย” เพื่อที่จะสะดวกสำหรับการจัดเก็บและเรียกข้อมูลมาใช้ในการวิเคราะห์ได้อย่างรวดเร็วในภายหลัง ผู้เขียนได้ตั้งข้อสังเกตว่า การให้รหัสมีสองแบบ คือแบบก่อนและหลังการเข้าสนามเก็บข้อมูล แต่ไม่ได้ชี้ให้เห็นข้อดีของข้อเด่นของแต่ละแบบ เพียงแต่ระบุว่าการทำงานรหัสที่ดีคือการทำงานรหัสที่เข้ากับข้อมูลภาคสนามและควรคำนึงด้วยว่ารหัสนั้น “มีตัวแปรเชิงมโนทัศน์ที่เป็นโครงสร้างของเรื่องที่ศึกษา” รวมทั้งมีการกำหนดคำนิยามปฏิบัติการที่ชัดเจน จักได้มีความคงเส้นคงวา (ในการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล-ผู้ปริทัศน์) ตลอดการวิจัย และตรวจสอบความคงที่ภายในของรหัสด้วย

ผู้ปริทัศน์มีข้อคิดเห็นว่าข้อเสนอแนะดังกล่าวมีประโยชน์สำหรับผู้ที่ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเฉพาะนักวิจัยที่ยังมีประสบการณ์ไม่มากนัก จะได้มีแนวทางในการวิเคราะห์ที่ชัดเจนขึ้นเพราะผู้เขียนได้นำเสนอด้วยตัวอย่างที่ชัดเจนและเข้าใจง่าย น่าเสียดายที่ว่าผู้เขียนไม่ได้ยกตัวอย่างสำหรับการทำข้อสรุปชั่วคราว (memoing) ในแบบของ Miles และ Huberman ทำให้มองไม่เห็นชัดเจนว่าเป็นอย่างไร และความไม่ชัดเจนในข้อเสนอแนะก็มีมากขึ้นในสาระส่วนที่สองซึ่งผู้เขียนเรียกว่า “การนำเสนอข้อมูล” (ซึ่งถ้าพิจารณาจากบริบทแล้วน่าจะเป็น “display” หรือ “a visual format that presents information systematically” ในความหมายของ Miles และ Huberman (1994:91) ที่ผู้เขียนได้ยกแบบกราฟิกขึ้นมาเป็นตัวอย่าง ปัญหาก็คือว่าผู้เขียนไม่ได้อธิบายว่าแบบกราฟิกมีลักษณะการจัดระบบหรือระเบียบในการแสดงข้อมูลอย่างไร มีจุดเด่นอย่างไร แต่อาจจะตีความได้จากข้อความต่อมาว่า แบบกราฟิกจะช่วยให้เห็นเป็นภาพรูปธรรม โดยมีขั้นตอนเริ่มจาก “แนวทางการศึกษาเหตุการณ์” ต่อด้วยการจัดทำแผนภูมิบริบท และการจัดทำระบบตารางเหตุการณ์ ซึ่งในแต่ละขั้นตอนผู้เขียนได้อธิบายความหมาย และยกตัวอย่างจาก “แนวทางการศึกษาเหตุการณ์” ในงานวิจัยการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นของผู้เขียนเอง โดยนำเสนอเป็นรูปตารางในลักษณะที่คำถามอยู่ทางซ้ายมือ และตัวอย่างเหตุการณ์อยู่ทางขวามือ ปัญหาของตารางนี้ก็คือขาดความชัดเจนว่าสิ่งที่อยากให้เห็นนั้นเป็นอะไรเพราะความสัมพันธ์ระหว่างคำถามและตัวอย่างเหตุการณ์ยังไม่ใคร่ชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อความทางซ้ายมือไม่น่าจะใช้ตัวเหตุการณ์ แต่เป็นข้อสรุปจากเหตุการณ์มากกว่า

ส่วนแผนภูมิบริบทที่นำเสนอก็ดูยากสำหรับคนนอกโครงการเพราะการอธิบายภาพยังไม่เพียงพอต่อความเข้าใจ หากได้มีการยกตัวอย่างประกอบโดยเน้นกระบวนการในการจัดทำมากกว่าตัวอย่างที่สำเร็จรูปแล้วก็น่าจะมีประโยชน์ต่อผู้วิจัยคนอื่น ๆ และในส่วนท้ายของบทความผู้เขียนได้นำเสนอ ตารางเครือข่ายเหตุการณ์สำคัญจากงานวิจัยของผู้เขียนซึ่งดูเหมือนว่าน่าจะเป็นกิจกรรมที่จัดทำก่อนแนวทางการศึกษาเหตุการณ์เพราะมีลักษณะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมากกว่า

เป็นข้อสรุปอย่างในแนวทางศึกษาเหตุการณ์ ส่วนกิจกรรมสุดท้ายก็คือการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มาจากรหัสข้อมูลชนิดแบบแผน (pattern code) และผู้เขียนได้สรุปประสบการณ์จากการทดลองทำใน งานวิจัยของตนเองว่าสามารถช่วยลดขนาดข้อมูลในบันทึกภาคสนามลงไปได้มาก ทำให้วิเคราะห์ ข้อมูลเป็นระบบมากขึ้นและทำให้เกิดความคิดใหม่ ๆ รู้สึกสนุกกับการวิเคราะห์มากขึ้น แต่ไม่ได้ยกตัวอย่างให้เห็นชัดเจน

บทความนี้น่าจะเป็นบทความที่น่าสนใจและมีประโยชน์อย่างมากสำหรับผู้ทำการวิจัยเชิงคุณภาพและต้องการแนวทางในการวิเคราะห์ซึ่งเป็นกิจกรรมสำคัญในการวิจัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นบทความที่เขียนจากประสบการณ์การวิจัยจากผู้เขียนเอง แต่เนื่องจากขาดความชัดเจนในการนำเสนอจึงทำให้ประโยชน์ และความน่าสนใจลดลงไปอย่างน่าเสียดาย ผู้ปริทัศน์เห็นว่าน่าจะให้ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะในเรื่องลักษณะการนำเสนอด้วย

ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับลักษณะการนำเสนอที่ไม่ชัดเจน

ความไม่ชัดเจนของบทความนี้มีปัญหาจากหลายประเด็นด้วยกัน คือ

1. **ความไม่สอดคล้องระหว่างหัวเรื่องกับเนื้อหาสาระข้างใน:** ตามหัวเรื่องเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพในการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งชวนให้ผู้อ่านคาดหวังว่าจะได้รับความรู้และประสบการณ์ในเรื่องการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพที่เกิดจากการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมซึ่งเป็นที่เข้าใจกันว่าเป็นการวิจัยที่ทีมงานวิจัยประกอบด้วยทั้งสองฝ่ายคือนักวิชาการที่สนใจในการแสวงหาคำตอบในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง อย่างเช่นในกรณีนี้เป็นเรื่องรูปแบบหลักสูตรท้องถิ่นที่เหมาะสมและคนในชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่ที่จะทำการศึกษาและได้รับประโยชน์จากหลักสูตรร่วมกันพัฒนาและแสวงหาคำตอบ ทำให้การวิจัยแบบนี้มีลักษณะพิเศษที่คนในชุมชนหรือท้องถิ่นมีส่วนในการกำหนดประเด็นศึกษาวิธีการในการเก็บข้อมูล การเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนั้นหัวเรื่องบทความก็ชวนให้คิดว่าจะมีการนำเสนอแนวทางการวิเคราะห์สำหรับการวิจัยลักษณะดังกล่าวซึ่งมีทั้งการปฏิบัติการและการวิจัยไปพร้อมกันและยังให้ชุมชนร่วมวิเคราะห์อีกด้วย แต่เนื้อหาสาระข้างในไม่ได้เน้นอย่างที่ระบุในหัวเรื่อง แนวทางการวิเคราะห์ที่เสนอมาใช้ได้กับการวิจัยเชิงคุณภาพโดยทั่วไป

2. **ความไม่ชัดเจนในการระบุแหล่งที่มาของแนวคิดหรือแนวทางวิเคราะห์ที่นำเสนอ:** ผู้เขียนไม่ได้ระบุแต่แรกว่าแนวทางการวิเคราะห์ที่นำเสนอนี้เป็นของผู้ใด ของ Miles และ Huberman หรือ เป็นของผู้เขียนเองจากประสบการณ์การทำวิจัยโดยประยุกต์ใช้ของ Miles และ Huberman ซึ่งได้อ้างไว้ เพราะในงานของ ของ Miles และ Huberman จะมีความหลากหลายของแบบต่าง ๆ ในการจัดระบบข้อมูล ทำให้ผู้อ่านขาดความชัดเจนในเรื่องแหล่งที่มาของแนวทางวิเคราะห์

3. ความไม่ชัดเจนของสาระเนื้อหา: ในบทความผู้เขียนแบ่งเนื้อหาสาระออกเป็น 2 ส่วน คือ การวิเคราะห์ข้อมูลขั้นต้น ซึ่งประกอบด้วยใบสรุปเข้าสนาม การทำรหัสข้อมูลและการทำข้อสรุป ชั่วคราว (memoing) และการนำเสนอข้อมูลที่มีการจัดเรียงข้อมูลแบบกราฟิก ประกอบการบรรยาย ซึ่งผู้เขียนเสนอแต่แบบกราฟิกซึ่งมี 2 ลักษณะใหญ่ คือตารางเปรียบเทียบ (matrix) และเครือข่าย (network) แต่ได้นำเสนอตามลำดับตั้งแต่แผนภูมิบริบทจนถึงตารางเหตุการณ์ ปรากฏว่าการนำเสนอในส่วนที่สองไม่ชัดเจนเท่าในส่วนแรก ผู้ปริทัศน์พยายามจะทำความเข้าใจให้มากขึ้นจากงานของ Miles และ Huberman (1994) ซึ่งถูกอ้างอิงโดยผู้เขียน

ปรากฏว่า Miles และ Huberman ได้แสดงให้เห็นการวิเคราะห์ขั้นต้นในบทที่ 4 ว่าครอบคลุมกิจกรรมการวิเคราะห์ถึง 7 ขั้นตอนด้วยกัน คือ

1. การทำ ใบสรุปการเข้าสนาม (Contact Summary Sheet)
2. การทำรหัสข้อมูล (Coding)
3. การทำรหัสข้อมูลเพื่อการสร้างแบบแผนหรืออธิบาย (Pattern Coding)
4. การทำสรุปชั่วคราว (Memoing)
5. การสอบถามความเห็นเกี่ยวกับข้อสรุปชั่วคราว (Case Analyses Meeting)
6. การสังเคราะห์ผลการวิจัยขั้นต้น (Interim Case Summary)
7. การพรรณนาเหตุการณ์ที่มีความสำคัญหรือแสดงให้เห็นเหตุการณ์ที่เป็นตัวแทนของกรณีศึกษา (Vignett)

ซึ่งผู้เขียนบทความประยุกต์ใช้เพียงลำดับที่ 1-4 เท่านั้น

ส่วนการวิเคราะห์ต่อจากการวิเคราะห์ขั้นต้น Miles และ Huberman เรียกว่า “display” หรือ การจัดระบบแสดงข้อมูลด้วยรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งซึ่งมีหลายรูปแบบและผู้เขียนได้เลือกมาแสดง 2 แบบคือแบบตารางเปรียบเทียบ และแบบเครือข่าย ที่จริง Miles และ Huberman ก็ได้บอกด้วยว่าสามารถจะจัดระบบแสดงข้อมูลในช่วงการวิเคราะห์ขั้นต้นซึ่งยังเก็บข้อมูลอยู่ได้เช่นกัน

การอ่านงานดังกล่าวช่วยทำให้เข้าใจเพิ่มขึ้นว่าผู้เขียนบทความได้เลือกมานำเสนอเพียงบางแบบ จึงเป็นเรื่องน่าสนใจว่า ทั้งสองแบบมีข้อเด่นอะไรจากประสบการณ์การวิจัยของผู้เขียน หากได้มีการอธิบายก็จะช่วยทำให้เข้าใจชัดเจนได้ยิ่งขึ้น

3. ความไม่ชัดเจนอันเกิดจากการไม่แสดงกระบวนการวิเคราะห์และหลักเหตุผลในการวิเคราะห์: ในการนำเสนอแนวทางการวิเคราะห์ ไม่ได้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างโจทย์กับคำตอบ แต่ไปเน้นการแสดงรูปแบบซึ่งได้วิเคราะห์มาแล้ว ทำให้เข้าใจยาก หากได้แสดงกระบวนการและหลักเหตุผลของการวิเคราะห์ในแต่ละรูปแบบก็จะชัดเจนขึ้น

สรุป

บทความนี้มีประโยชน์น่าสนใจสำหรับผู้ที่ทำงานวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้เขียนได้พยายามประยุกต์แนวทางวิเคราะห์แบบใหม่ ๆ โดยอาศัยประสบการณ์ของตนเอง แต่ขาดความชัดเจนดังที่ได้ให้ข้อคิดเห็นไว้แล้ว นอกจากนี้ผู้เขียนน่าจะได้นำเสนอปัญหาที่อาจเกิดขึ้นได้ในการวิเคราะห์ซึ่งผู้ปริทัศน์ไม่อาจจะให้ข้อเห็นในการใช้แนวทางวิเคราะห์ดังกล่าวได้เพราะยังไม่เคยทดลองใช้ แต่ดูเหมือนว่าจะยุ่งยากมากกว่า และยังไม่ชัดเจนว่าจะทำให้การวิเคราะห์แหลมคมขึ้นหรือไม่

เอกสารอ้างอิง

Miles, Mathew and A. Michael Huberman (1984). **Qualitative Data Analyses**. London: Sage Publications.

Miles, Mathew and A. Michael Huberman (1994). **Qualitative Data Analyses**. London: Sage Publications.